

درس آشنایی با رجال و درایه استاد سید مجتبی نورمفیدی

تاریخ: ۱۸ بهمن ۱۳۹۰
مصادف با: ۱۴ ربیع الاول ۱۴۳۳
جلسه: ۱۷

موضوع کلی: جوامع روایی ثانوی
موضوع جزئی: کتاب بحار الأنوار
سال: دوم

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

کتاب بحار الأنوار

بحث در جوامع روایی ثانوی به کتاب بحار الأنوار رسید، در جلسه گذشته مطالبی را درباره مؤلف کتاب (علامه مجلسی) عرض کردیم اما اگر بخواهیم ببینیم که چه چیزی باعث شد علامه مجلسی بحار الأنوار را تألیف کند باید عرض کنیم که ایشان از ابتدا قصد نوشتن کتابی تحت عنوان بحار الأنوار را نداشت، بلکه غرض ایشان این بود که مصنفات حدیثی شیعه را حفظ کند و برای این کار فهرستی برای ۱۰ کتاب از کتب حدیثی غیر فقهی شیعه تهیه کرد تا ضمن حفظ آنها دسترسی به روایات را هم سهل کند و نام این کتاب را هم فهرس مصنفات الأصحاب گذاشت که ۶ کتاب از مرحوم شیخ صدوق است که عبارتند از: امالی، خصال، عیون أخبار الرضا، علل الشرایع، معانی الأخبار و توحید، چهار کتاب دیگر هم عبارتند از: قرب الإسناد حمیری، امالی شیخ طوسی، تفسیر علی بن ابراهیم و احتجاج طبرسی، خود علامه مجلسی درباره کتاب فهرست می‌گوید: چون من دیدم که بعضی تألیفات اصحاب منظم نیست و برای مراجعه کننده رسیدن به روایات مربوط به یک موضوع مشکل است و در نتیجه از خیلی روایات محروم می‌شوند کتابی را نوشتم شامل فهرست روایات آن کتب و در برابر هر عنوان ابتدا علامت کتاب را آوردم و بعد با عدد شماره حدیث را قبل از لفظ من و شماره باب را پس از آن آوردم.^۱

مثلاً در کتاب فهرست نوشته: کتاب العقل و الجهل، باب آن اول ما احتجّ به الله علی الناس العقل، ج ۲۹ من ۹، ن ۱۲ من ۳۲، ۵ و ۴ من ۹۹ مع ۲ من ۱. علامه مجلسی در فهرست برای هر یک از کتب ده‌گانه رمز گذاشته؛ مثلاً ج یعنی احتجاج، نون یعنی عیون أخبار الرضا، مع یعنی معانی الأخبار، حال اگر خواسته باشیم آدرس دقیق را پیدا کنیم منظور از ج ۲۹ من ۹، احتجاج حدیث ۲۹ از باب ۹ می‌باشد و اگر کسی بخواهد در این موضوع؛ یعنی کتاب عقل و جهل روایت پیدا کند باید به احتجاج حدیث ۲۹ از باب ۹ مراجعه کند و همچنین منظور از ن ۱۲ من ۳۲، عیون اخبار الرضا حدیث ۱۲ از باب ۳۲ می‌باشد و همچنین در عیون اخبار الرضا حدیث ۴ و ۵ از باب ۹۲ و منظور از مع ۲ من ۱، معانی الأخبار حدیث ۲ از باب ۱ می‌باشد.

۱. بحار الأنوار، ج ۱۰۳، مقدمه فهرست.

مشکل اصلی استفاده از فهرست این است که شخص باید قبل از مراجعه به فهرست مصنفات اصحاب، همه آن ۱۰ کتاب را مهیا کند تا با ارجاعاتی که علامه در فهرست داده به آن کتب مراجعه کند. البته اینکه آدرس روایات را از هر ۱۰ کتاب در فهرست ذکر کرده کار مهمی انجام داده و کار را سهل کرده در مقایسه با اینکه خود شخص می‌خواست به تک تک کتب مراجعه کند و روایت را پیدا کند، ولی واقع مطلب این است که این کار در جهت حفظ مصنفات اصحاب و فقط به عنوان یک فهرست موضوعی، مراجعه به کتب اصحاب را آسان می‌کرد ولی آن کتب را از انهدام حفظ نمی‌کرد، در خلال این کار علامه به این فکر افتاد که به جای اینکه شماره احادیث و آدرس آنها را نقل کند متن احادیث را هم ذکر کند و بعد که قرار شد متن روایات را هم اضافه کند فکر کرد که خوب است منابع را هم اضافه کند و منابع دیگر را هم به آن ۱۰ منبع اضافه کرد و فکر و تألیف بحار الأنوار به ذهن علامه رسید. خود علامه مجلسی می‌گوید: من از ۳۷۸ مصدر حدیثی شیعه در بحار الأنوار استفاده کرده‌ام و بعضی محققین، مصادر و منابع بحار الأنوار را افزون بر ۶۰۰ منبع دانسته‌اند. پس علامه مجلسی قصد تألیف کتابی به عنوان کتاب بحار الأنوار را نداشت و تقریباً در سال ۱۰۷۰ که فهرست را تألیف کرد به فکر تألیف بحار الأنوار افتاد که تا آخر عمرش؛ یعنی حدود ۴۰ سال طول کشید. در ضمن تألیف کتاب بحار الأنوار بعضی از مجلدات آن انتشار یافت و البته بعضی از بخش‌های کتاب هم بعد از فوت علامه توسط شاگردش آفندی تکمیل شد، بهر حال تألیف کتاب بحار الأنوار کار طاقت فرسایی بود که علامه مجلسی با همکاری برخی از شاگردانش انجام داد.

منابع کتاب بحار الأنوار:

در بین منابع کتاب بحار الأنوار نکته مهم این است که علامه به کم‌تر از کتب اربعه استفاده کرده بر خلاف کتاب وافی که به جمع آوری روایات کتب اربعه و تبویب آنها پرداخته است؛ مثلاً کل روایاتی که علامه مجلسی از کافی در بحار الأنوار نقل کرده حدود ۳۵۰۰ روایت و از من لایحضره الفقیه حدود ۱۰۰۰ روایت نقل کرده است. علت اینکه از این منابع اصلی در بحار الأنوار کمتر استفاده شده این بوده که کتب اربعه در بین علماء و مردم مورد توجه بوده و نگرانی علامه مجلسی از نابودی کتب حدیثی نسبت به آن کتبی بوده که بین مردم موجود نبود و کمتر مورد توجه مردم و علماء بوده، ولی کتب اربعه به اندازه کافی بین مردم و علماء شهرت داشت لذا علامه مجلسی نگران انهدام کتب اربعه نبود لذا کمتر از کتب اربعه روایت نقل کرده است، به غیر از کتب اربعه علامه از حدود ۳۷۸ منبع از منابع شیعی در بحار الأنوار روایت نقل کرده؛ مثلاً از دعائم الإسلام هم که در مذهب مؤلف آن اختلاف است روایت نقل کرده ولی علامه معتقد است که مؤلف آن شیعه است، فقط در بین منابع شیعی بحار الأنوار کتابی به نام شهاب الأخبار وجود دارد که احتمال دارد مؤلف آن شیعه نباشد ولی بقیه کتب متعلق به مؤلفین شیعه هستند. غیر از این ۳۷۸ منبع از منابع دیگری هم استفاده کرده از جمله از حدود ۸۵ منبع از منابع اهل سنت هم روایت نقل کرده، البته ۲۰ مورد از این کتب، کتاب لغت است و حدود ۱۴ مورد هم شرح احادیث است، بخشی از این کتب هم کتب تاریخی هستند و تعدادی هم کتب حدیثی هستند، به طور کلی نقل روایات از

منابع اهل سنت در کتاب بحار الأنوار کم است و در مواردی هم که علامه از منابع اهل سنت روایتی را نقل می‌کند تأکید می‌کند که نقل روایات جوامع روایی اهل سنت یا برای رد روایات عامه است؛ یعنی روایتی را نقل می‌کند برای اینکه روایتی را رد کند و یا برای تأیید و توضیح روایات شیعه است و یا برای بیان مورد تقیه است. علامه می‌گوید من در غیر این سه مورد از اهل سنت روایت نقل نکرده‌ام. تعبیر علامه این است که می‌فرمایند: «مثل ما نقلناه عن صحاحهم الستة و جامع الأصول لإبن أثير»^۱، که علامه تصریح می‌کند که آنچه را که من از جوامع روایی اهل سنت در کتاب بحار الأنوار نقل کرده‌ام به یکی از این سه غرض بوده است، در غیر این موارد هم اگر علامه به منابع اهل سنت رجوع کرده یا به عنوان کتب لغت به آنها مراجعه می‌کرده و یا برای تعیین معنای روایت بوده که اینها غیر از این است که به روایات کتب اهل سنت استناد بکند و یا اگر به یک کتاب شرح حدیثی اهل سنت مراجعه کرده برای این بوده که مثلاً مضمون روایت را شرح دهد، پس مجموع منابع کتاب بحار الأنوار مشتمل بر ۳۷۸ منبع حدیثی شیعه و حدود ۸۰ منبع اهل سنت بوده است. مقدمه کتاب بحار الأنوار پنج فصل دارد:

علامه مجلسی در فصل اول، مصادر اصلی بحار را معرفی کرده که حدود ۳۷۸ مصدر است.

در فصل دوم، به بررسی اعتبار مصادر کتاب پرداخته و به اعتبار منابعی که روایات از آنها اخذ شده اشاره کرده است.

در فصل سوم، حدود ۸۰ رمز از رموز کتاب را بیان کرده است.

در فصل چهارم، علامت‌های اختصاری که در اسامی رجال سند بکار برده شده را اشاره کرده است.

در فصل پنجم هم مطالب مندرج در مقدمه برخی از منابع کتاب را اشاره کرده است.

بحار الأنوار غیر از این مقدمه که عرض شد مشتمل بر ۲۵ کتاب و ۲۴۸۹ باب و ده‌ها هزار روایت می‌باشد.

بحث جلسه آینده: ویژگی‌های کتاب بحار الأنوار را انشاء الله در جلسه آینده ذکر خواهیم کرد.

«والحمد لله رب العالمین»

۱. بحار الأنوار، ج ۱، ص ۲۵.